

Alexeeva Svetlana. «Structural and Semantic Typology of Sentences With Coordinated Component». The article provides a general description of the simple complicated sentence, considers structural and semantic features of simple sentences, complicated homogeneous, heterogeneous, explanatory, accessed, parceled coordinative components, investigated their typology and constructed its dependence on the type of coordinative component. Deals with controversial aspects of classification structures with coordinative components. It was also found that all the components are coordinative means of semantical and syntactical complications of a simple sentence, but operate in its different types (with homogeneity and offers apart) or aren't typed (constructions with accession and parceling). Analyzed different definitions of proposals, complicated homogeneous major and minor members.

Key words: simple complicated sentence; monopredication, polypredication; homogeneous, heterogeneous, explanatory, connecting, parceled coordinated components.

Стаття надійшла до редколегії
16.04.2013 р.

УДК 81'373.72

Яна Бечко

Аспекти внутрішньої форми фразеологізмів із ключовою лексемою укр. *гарячий*

У статті аналізуються особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичний ад'єктив термічної семантики укр. *гарячий*, а також розглядаються такі аспекти внутрішньої форми фразеологічних одиниць, як прозорість, образність, метафоричний та метонімічний характер. Автор з'ясовує, як внутрішня форма досліджуваних фразеологізмів співвідноситься з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями відповідної ключової лексики, а також визначає семантичний і фразеотвірний потенціал багатозначного ад'єктиву термічної семантики укр. *гарячий*, відповідно до здатності згаданої лексики передавати, зокрема у вторинному використанні, дуже широкий спектр значень, які належать до різних семантичних сфер і вираження яких прямо чи опосередковано мотивується термічною семантикою. Автор залучає до розгляду не лише ідіоматичні фраземи номінативного та предикативного характеру, а й порівняльні звороти, прислів'я та приказки, усталені мовленнєві формули, в яких ключовим компонентом виступає багатозначний прикметник високотемпературної семантики укр. *гарячий*.

Ключові слова: фразема, внутрішня форма, ключове слово, смисловий розвиток, структура, семантика, багатозначність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розвідка є актуальною у зв'язку з вивченням проблеми семантичного і фразеотвірного потенціалу термічної лексики, оскільки згадані лексеми здатні передавати, зокрема у вторинному використанні, дуже широкий спектр значень, які належать до різних семантичних сфер і вираження яких прямо чи опосередковано мотивується термічною семантикою. У нашій статті ми ставимо за мету з'ясувати особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичний ад'єктив термічної семантики укр. *гарячий*. За об'єкт нашого дослідження ми обрали ідіоматичні фраземи номінативного та предикативного характеру, порівняльні звороти, прислів'я та приказки, усталені мовленнєві формули, в яких ключовим компонентом виступає багатозначний прикметник високотемпературної семантики укр. *гарячий*. Саме він є основним засобом вираження термічної ознаки серед прикметників української мови. Дослідженням прикметників термічної семантики займаються Н. В. Батрин, І. В. Беседовська, Д. Шенефельд [3; 4; 21], натомість фразеологічних студій тут бракує. Відповідно ми ставимо перед собою завдання з'ясувати, чи виявляє внутрішня форма досліджуваних фразем із ключовим лексичним компонентом-ад'єктивом термічної семантики укр. *гарячий* певні спільні риси і чи співвідносяться ці риси з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями згаданої ключової лексики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз фразем із ключовим прикметником високотемпературної семантики показав наявність серед аналізованих фразем численної групи одиниць термінологічного характеру, що співвідноситься з тією

специфікою, яка є притаманною цим термінофраземам у плані їхньої внутрішньої форми. Тут ми насамперед маємо на увазі вирази перифрастичного (описового) метонімічного характеру, денотатам яких є реально притаманною високотемпературна ознака. Ці утворення є стилістично нейтральними як «безальтернативні» одиниці суто номінативного характеру. Однак, унаслідок своєї ідіоматичності на рівні своєї внутрішньої форми (семантичної мотивації), вони не є позбавленими двоїстої образності, оскільки їхня мотивація виявляє ознаки метонімії (за принципом «частина замість цілого»): вода в денотаті укр. *гарячого джерела* [20, с. 134] є справді гарячою тощо, але це далеко не вичерпує набір рис, релевантних для відповідного поняття тощо. Згадаємо й вирази типу укр. *гарячі трави* [19, с. 42]: на відміну від *гарячих джерел*, ці можуть бути в дійсності холодними (захолилими чи ще не розігрітими). Термічна риса в таких випадках мотивує вираження цілісного фразеологічного значення за принципом «спосіб приготування й споживання кулінарного виробу» > «кулінарний виріб, виготовлений у цей спосіб», через що й цей семантичний перехід можна підвести під схему «частина замість цілого».

Помітнішою образність таких утворень є тоді, коли їхнє цілісне значення мотивується асоціативно-конотативним компонентом термічної семантики, пор. мисливські терміни, у яких мотивуючу роль відіграє риса «часо-просторова суміжність», істотна для мовного стереотипу нагрітості, але ж відсутня в сигніфікативному центрі і, отже, у традиційних словникових дефініціях відповідних ад'єктивів. Іншими такими рисами можуть бути «небезпека» (пор. кримінально конотовані вирази) чи «утилітарна цінність» (вирази типу укр. *гаряча пропозиція* [14, с. 52], *гарячі теми* [20, с. 137]). Як видається, цей різновид мотивації не зовсім вкладається у традиційне протиставлення метафори й метонімії (альтернативним підходом може бути той, який вбачає в таких випадках водночас і метафоричні, і метонімічні риси). У разі вторинного переносного вживання цих одиниць, коли вони набувають і виразного образного характеру, і експресивної маркованості, відповідним – головно метафоричним – чином змінюється і їхня внутрішня форма, відображаючи передусім їхнє первинне цілісне значення, хоча, з іншого боку, вона так або інакше – у «знятому» вигляді – відтворює вихідну семантику термічних прикметників.

Метафоричними, конкретніше, узагальнено-метафоричними є предикативні образні фраземи, які зображують певний конкретний предмет або ситуацію, що образно осмислюються в певному абстрагованому сенсі. Слід підкреслити, що фразеотвірна функція їх ад'єктивних складників здебільшого ґрунтується на сигніфікативній семантиці, взятій у її цілісності. Цьому відповідає те, що суто термічна риса інтерпретується тут не автономно, не сама по собі, а в складі певного смислового цілого, у логічному співвіднесенні з його іншими складниками, що теж, але вже по-іншому, дає підстави вбачати у внутрішній формі цих виразів, поряд із провідними для них рисами метафоричності, також і риси метонімії: так, у фразеологізмах укр. *куй залізо, поки гаряче* – «дій, поки є для цього сприятлива обстановка; користуйся моментом» [18, с. 91] (варіанти: *тогді коваль залізо кує, коли гаряче; куй тогді жалізо, коли гаряче; коваль клеple, доки тепле; куй залізо, покуль не загасло* [17, с. 280]) нагрітість заліза отримує осмислення в часовому аспекті певної типової ситуації – як скороминуща ознака, а також і в утилітарно-виробничому аспекті: придатність заліза до обробки прямо залежить не лише від ступеня нагрітості, а й від швидкості втрати ним високої температури, а в абстрактному сенсі – від швидкості зміни сприятливих для здійснення якогось учинку обставин.

Але серед аналізованих фразем є й такі, для яких провідною є метонімічна риса, що, як ми бачили, є притаманною позначенням запальних, темпераментних людей чи відповідних емоційно-афективних станів через приписування термічної ознаки тій чи іншій частині їхнього організму (укр. *гаряча кров, гаряча голова, під гарячу руку*); у разі позначення саме осіб через частину їхнього тіла метонімія виявляється навіть двоїстою.

Серед аналізованих фразем існують такі, які мають затемнену внутрішню форму. Затемнена внутрішня форма може з'ясуватися в історичній перспективі. Так, вирази на кшталт укр. *гарячий слід* виникають як терміни псового полювання і, ймовірно, первісно мотивувалися сприйняттям залишеного дичиною сліду як гарячого, нагрітого, а отже, як такого, що випаровується, створюючи при цьому відповідний запах; і саме ця риса нагрітості як такої логічно пов'язується з іншою властивістю гарячих об'єктів, а саме – більш-менш швидкою втратою ними високої температури.

Історична мотивація, очевидно, присутня в таких виразах, як укр. *всипати (врізати, дати) гарячих* – «покарати різками, висікти когось» [20, с. 132] (*Всипати п'ятдесят гарячих, щоб знала, як*

книжки красти (Панас Мирний); — *Не пішов би він [мужик] красти панського лісу, якби йому всипав гарячих!* (М. Коцюбинський); *Нічого не вдієш — знімаю [одяг]. Знову врізали гарячих* (Ю. Збанацький); — *Ану, дайте ще й цьому кілька гарячих!* (М. Ю. Тарновський)). Хоча зараз у цих фраземах мотивація негативного впливу через згадку на неприємне, болюче тактильне сприйняття насамперед, очевидно, пов'язується з палочим смаком (пор. застосування виразу *задати комусь перцю* у тлумаченні цих фразем), але первісно, як це видно з українських текстуальних прикладів, йшлося саме про фізичне покарання різками й под. Історичний характер має фразеологізм укр. *гарячого сала за шкуру залити (залити сала за шкуру)* — «завдати кому-небудь великих прикрощів», що походить від образу розтопленого, гарячого сала, яке колись уживали як знаряддя тортур [10, с. 522].

Вираз укр. *горьчого хотив, кишки му сі збігли* «говорять про такого, що без ніякої видимої причини стратив апетит, сохне та марніє» [6, с. 603] можна розглядати як витлумачення відповідного патологічного стану в дусі народної (чи традиційної) медицини. Зі старими (причому не обов'язково неправильними) уявленнями про зв'язок між температурою певних частин людського організму і явищами чи властивостями емоційно-афективної сфери людини можна пов'язати внутрішню форму фразем, де згадується *гаряча кров (голова, рука)* [18, с. 134].

Висновок. Отже, внутрішня форма фразем номінативно-термінологічного характеру тяжіє до метонімічності, натомість предикативно-образні сполуки головно мають характер узагальнено-унаочнюючої метафори (хоча в тих із них, де говориться про афективно-емоційні явища, можна вбачати ознаки властивого архаїчному мисленню метонімічного осмислення цих явищ). Серед них також є чимало випадків із затемненою мотивацією, для з'ясування якої необхідне залучення історичних екстралінгвістичних відомостей.

Джерела та література

1. Алефіренко М. Ф. Фразеологізм / М. Ф. Алефіренко // Українська мова : Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. — [2-ге вид., випр. і допов.]. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. — С. 770–772.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : Сов. энцикл., 1966. — 608 с.
3. Батрин Н. В. Інваріантні значення і типові смисли англійських прикметників семантичного поля температурної ознаки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Батрин. — Львів, 2003. — 19 с.
4. Беседовська І. В. Семантична природа сенсорних прикметників на позначення температури в сучасній українській літературній мові (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки) / І. В. Беседовська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. — 2009. — № 46. — С. 162–165.
5. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. — К. : Наук. думка, 1989. — 154 с.
6. Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко]. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. — Т. 1–3.
7. Дядечко Л. П. «Крылатый слова звук», или русская эптология / Л. П. Дядечко. — Киев : [б. и.], 2006. — 336 с.
8. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : монографія / М. В. Жуйкова. — Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. — 416 с.
9. Жуков В. П. «Внутренняя форма» и целостное значение фразеологизма / В. П. Жуков // Уч. зап. Новгород. пед. ин-та. — Новгород, 1967. — Т. XII. — С. 13–21.
10. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / [авт.-уклад. В. В. Жайворонок]. — К. : Довіра, 2006. — 705 с.
11. ПП : Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Пазяк]. — К. : Наук. думка, 1989. — 480 с.
12. СБУВ : Слово батьків з усіх віків / [авт.-уклад. Н. Міщенко, М. Міщенко]. — К. : Богдана, 1998. — 1137 с.
13. ССНП : Словник стійких народних порівнянь / [авт.-уклад. О. С. Юрченко, І. О. Івченко]. — Х. : Основа, 1993. — 176 с.
14. СФАУМ : Словник фразеологічних антонімів української мови / [авт.-уклад. В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз]. — К. : Довіра, 2004. — 284 с.
15. СФУМ : Словник фразеологізмів української мови / [авт.-уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. — К. : Наук. думка, 2003. — 788 с.
16. Снитко Е. С. Внутренняя форма номинативных единиц / Е. С. Снитко. — Львов : Світ, 1990. — 185 с.
17. УПП : Українські приказки, прислів'я і таке інше / [авт.-уклад. М. Номис]. — К. : Либідь, 1993. — 768 с.
18. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / [авт.-уклад. І. С. Олійник, М. М. Сидоренко]. — К. : Рад. шк., 1978. — 447 с.

19. Фразеологічний словник української мови / [авт.-уклад. В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко]. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
20. ФСУМ: Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гатюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1–2. – 984 с.
21. Schönefeld D. *Hot, heiß and gorjachij* : A case study of collocations in English, German and Russian / D. Schönefeld // *Phraseology and culture in English* / [ed. P. Skandera]. – New York, London : Routledge, 2007. – P. 137–180.

Бечко Яна. **Аспекты внутренней формы фразеологизмов с ключевой лексемой укр. *гарячий*.** В статье анализируются особенности внутренней формы фразеологизмов, включающих полисемантический адектив термической семантики укр. *гарячий*, а также рассматриваются такие аспекты внутренней формы фразеологических единиц, как прозрачность, образность, метафорический и метонимический характер. Автор выясняет, как внутренняя форма исследуемых фразеологизмов соотносится с теми или иными фразеологически связанными вторичными значениями соответствующей ключевой лексики, а также определяет семантический и фразеологический потенциал многозначительного адектива термической семантики укр. *гарячий*, согласно способности данной лексики передавать, в частности во вторичном использовании, очень широкий спектр значений, которые принадлежат к разным семантическим сферам и выражение которых прямо или косвенно мотивируется термической семантикой. Автор анализирует не только идиоматические фраземы номинативного и предикативного характера, но и сравнительные обороты, пословицы и поговорки, устоявшиеся речевые формулы, в которых ключевым компонентом выступает многозначительный адектив высокотемпературной семантики укр. *гарячий*.

Ключевые слова: фразема, внутренняя форма, ключевое слово, смысловое развитие, структура, семантика, многозначность.

Bechko Yana. **The Aspects of Inner Forms of Phraseological Units with the Key Lexical Component Ukr. *гарячий*.** The author analyses the peculiarities of the inner form of idioms which include polysemantic adjective of thermal semantics Ukr. *гарячий* and considers such features of inner form of phraseological units as clarity, imagery, metaphoric/metonymic nature. The author also finds out how the inner form of these phraseological units correlate with phraseological meanings of the key lexical component and defines semantic and phrase forming potential of polysemantic adjective of thermal semantics Ukr. *гарячий*, according to its ability to transfer, particularly in its secondary use, a wide variety of meanings referring to different semantic spheres and their expressing is directly or indirectly motivated by thermal semantics. The author conducts the research using not only nominative and predicative idiomatic phraseological units, but also comparative phrases, proverbs, speech formulae with the key lexical component – polysemantic adjective of thermal semantics Ukr. *гарячий*.

Key words: idiom, inner form, key lexical component, sense development, structure, semantics, polysemy.

Стаття надійшла до редколегії
17.04. 2013

УДК

Людмила Васковець

Інноваційні метафоричні процеси в корпусі сучасної казначейської термінології

У статті зосереджено увагу на метафоричних перенесеннях у галузі казначейської терміносистеми. З'ясовано специфіку метафоричних процесів, характерну для спеціальних казначейських найменувань, що виникли внаслідок переосмислення загальноживаних слів. Проаналізовано функції, що стосуються мовної метафори. Прослідковано шляхи трансформації військової, медичної лексики в систему казначейських термінів. Схарактеризовано найпоширеніші семантично трансформовані групи лексики інших терміносистем. Виокремлено антропометричний напрям метафоризації. Досліджено, що явище вторинної номінації відбувається і на власне українському ґрунті, і на матеріалі семантичних запозичень з англійської мови, що є перспективною подальших наукових досліджень.

Ключові слова: метафора, метафоризація, казначейська терміносистема, функція, казначейська лексика.